

Grażyna Cęcelek*

Akademia Nauk Stosowanych Stefana Batorego

 <https://orcid.org/0000-0002-2303-7442>e-mail: gcecelek@ansb.pl

Kompetencje zawodowe współczesnego nauczyciela w kontekście złożoności i niedookreśloności pracy pedagogicznej

https://doi.org/10.25312/kiw.26_grce

Streszczenie: Zachodzące we współczesnym świecie w niezwykle szybkim tempie zmiany, nastawione przede wszystkim na budowanie gospodarki opartej na wiedzy, stawiają nowe wymagania przed współczesną szkołą, a tym samym przed nauczycielem, ponieważ determinują potrzebę dopasowania edukacji do dynamiki zachodzących przeobrażeń. Zauważyć należy jednocześnie, że przestrzeń edukacyjna pełna jest różnych niedopowiedzeń i niedookreśleń, cechuje ją dynamiczna zmienność zdarzeń, co powoduje, że praca zawodowa nauczyciela cechuje się szczególną złożonością, wieloaspektowością, nieprzewidywalnością i niedookreślonością.

Dlatego stałą cechą tego zawodu jest konieczność permanentnego poszerzania wiedzy oraz doskonalenia umiejętności i kompetencji nauczycielskich. Z powodu niepowtarzalności sytuacji edukacyjnych, które zachodzą w dynamicznie zmieniającym się świecie, przygotowanie do pracy pedagogicznej nie może być uznane za proces skończony, ale musi mieć charakter permanentny i obejmować cały okres pracy zawodowej.

Słowa kluczowe: szkoła, edukacja, nauczyciel, kompetencje, kompetencje zawodowe, kompetencje nauczycielskie, specyfika pracy pedagogicznej

* Grażyna Cęcelek – doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, profesor Akademii Nauk Stosowanych Stefana Batorego. Autorka i współredaktorka 10 monografii pedagogicznych, dwóch skryptów akademickich oraz około 150 artykułów naukowych z pogranicza pedagogiki społecznej, opiekuńczo-wychowawczej, resocjalizacyjnej, pedagogiki bezpieczeństwa, a także z obszaru pedeutologii, edukacji włączającej, edukacji permanentnej, e-edukacji, pedagogiki medialnej i doradztwa edukacyjno-zawodowego – opublikowanych w polskich i zagranicznych periodykach i monografiach naukowych.

Wprowadzenie

We współczesnym, szybko zmieniającym się świecie niezwykle ważne jest dążenie do przygotowania wychowanków do radzenia sobie w zmiennej i niepewnej, a jednocześnie coraz bardziej wymagającej rzeczywistości społecznej. Takie potrzeby dezaktualizują tradycyjne formy pracy pedagogicznej i modyfikują nauczycielski warsztat pracy, dopominając się o nowe kompetencje zawodowe, które pozwoliłyby wyeliminować formy wychowania adaptacyjnego i zastąpić je wychowaniem innowacyjnym oraz antycypacyjnym, inspirującym do współtworzenia przyszłości.

Konieczność ciągłego doskonalenia kompetencji nauczycielskich jest także determinowana swoistością pracy pedagogicznej, która nie jest czytelna ani jednoznaczna na tyle, aby można było trafnie przewidywać końcowe skutki podejmowanych działań oraz dokonywanych wyborów. „Wymagania stawiane przed nauczycielami generują konieczność rozszerzenia dotychczasowego katalogu ich powinności zawodowych. Od współczesnego pedagoga oczekuje się bowiem podejmowania wielu różnorodnych działań innowacyjnych i o charakterze eksperymentalnym. Inaczej mówiąc, podstawowym filarem jego pracy powinno być nowatorskie i dostosowane do potrzeb otaczającej rzeczywistości podejście do procesów wychowania i kształcenia młodego pokolenia”¹.

Nie należy także zapominać, że nauczyciel-wychowawca powinien mieć specyficzne powołanie do wykonywania pracy pedagogicznej, powinien być otwarty na potrzeby uczniów, powinien cechować się wrażliwością w zakresie diagnozowania i rozwiązywania różnych problemów i trudności oraz dostrzegania indywidualnych uzdolnień wychowanków, a także profesjonalnością podczas realizowania działań służących ich rozwojowi². Niezwykle ważne jest odpowiednie aktywizowanie uczniów, motywowanie ich do pracy, dawanie im dobrego przykładu, prowadzenie efektywnego, wartościowego dialogu edukacyjnego, zarówno w obszarze wewnętrznej autorefleksji czy w kontakcie z uczniami, jak i w zakresie relacji z rodzicami, gro-nem pedagogicznym, przełożonymi i całym środowiskiem społecznym.

Celem artykułu jest dokonanie charakterystyki kompetencji nauczycielskich w kontekście specyfiki pracy nauczyciela, charakteryzującej się złożonością i niedookreślonością.

Kompetencje zawodowe – rozważania teoretyczne

W literaturze pedagogicznej i psychologicznej występuje dość szeroki zasób definicyjny pojęcia *kompetencje*, należy jednak zauważyć, że określenia te nie wykluczają się, ale wzajemnie uzupełniają.

¹ G. Cęcelek, *Wokół podstawowych zagadnień pedeutologii*, Difin, Warszawa 2023, s. 10–11.

² Tamże, s. 11.

Według Jolanty Szempruch podstawowe znaczenie kompetencji „dotyczy wewnętrznego potencjału podmiotu określającego jego możliwości podejmowania działań lub zajmowania określonej pozycji”³. Autorka ta wymienia następujące obszary znaczeniowe rozumienia kompetencji: „podstawa sprawności działania”, „zdolność refleksyjnego działania”, „warunek konstruowania psychospołecznej tożsamości jednostki”, „potencjał działania o charakterze emancypacyjnym”, „warunek dystansującego rozumienia”⁴. Według Wincentego Okonia kompetencja to „odpowiedzialność, zgodność, uprawnienie do działania”⁵. Henryka Kwiatkowska termin *kompetencja* rozumie jako „zdolność i gotowość podmiotu do wykonywania zadań na określonym poziomie”⁶, które powstają „w wyniku zintegrowania wiedzy, dużej liczby drobnych umiejętności oraz sprawności w dokonywaniu wartościowań”⁷.

Agnieszka Wojtczuk-Turek⁸ przez kompetencje rozumie zakres uprawnień osoby do realizowania określonych działań, wynikający z odpowiedniej wiedzy i umiejętności, i twierdzi, że osoba kompetentna ma prawo do działania i decydowania w danej dziedzinie, posiada kwalifikacje do wydawania sądów i ocen, w związku z czym według autorki kompetentnym można być tylko w szczegółowo określonej dziedzinie.

Według Marii Czerepaniak-Walczak kompetencja podmiotu to „szczególna właściwość, wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz w przyjmowaniu na siebie odpowiedzialności za nie”⁹. Autorka podkreśla, że kompetencja jest dyspozycją osiąganą przez kształcenie, jest uświadamiana przez człowieka, a jednocześnie możliwa do zaobserwowania przez innych; ma charakter powtarzalny, mierzalny i dynamiczny, co sprawia, że do struktury kompetencji można włączać nowe informacje i doświadczenia, pozwalające na jej rozwijanie i permanentne doskonalenie¹⁰. Maria Czerepaniak-Walczak wyodrębnia następujące elementy struktury tej złożonej dyspozycji podmiotowej: umiejętność adekwatnego, dostosowanego do standardów zachowania się w określonych sytuacjach, świadomość potrzeby i konsekwencji takiego zachowania oraz przyjmowanie i ponoszenie odpowiedzialności za dokonywane wybory i ich

³ J. Szempruch, *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 101.

⁴ Tamże, s. 102.

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 176.

⁶ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 35.

⁷ Tamże, s. 35.

⁸ A. Wojtczuk-Turek, *Rozwijanie kompetencji twórczych*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2008, s. 35.

⁹ M. Czerepaniak-Walczak, *Refleksja krytyczna i jej miejsce w dyskusji nad reformowaniem oświaty*, „Rocznik Pedagogiczny” 1997, t. XX, s. 36.

¹⁰ Tamże, s. 34–36.

konsekwencje¹¹. Tym samym autorka daje do zrozumienia, że kompetencje mają szerszy zakres znaczeniowy niż tylko sprawności czy umiejętności, i uważa, że powinny być rozumiane jako „harmonijna kompozycja wiedzy, sprawności, rozumienia oraz pragnienia”¹².

Podobny pogląd reprezentuje Katarzyna Borawska-Kalbarczyk¹³, twierdząc, że kompetencje kształtują się pod wpływem oddziaływań zewnętrznych w toku socjalizacji, edukacji, pracy zawodowej oraz aktywności kulturowej. „To środowisko, w którym wzrasta jednostka, wyznacza standardy kompetencji i warunkuje procesy ich kształtowania, oceniania i sankcjonowania”¹⁴. Agata Popławska¹⁵ uważa, że kompetencje człowieka posiadającego określony potencjał (cechy, zdolności, potrzeby) powstają w wyniku zintegrowania wiedzy oraz różnych umiejętności, a w procesie ich kształtowania istotną rolę odgrywają zarówno wcześniejsze, jak i aktualne doświadczenia. Podkreśla przy tym, że posiadane przez człowieka kompetencje nie są statyczne i ulegają przekształceniom w toku rozwoju oraz ustawicznego uczenia się.

Mariusz Olczak definiuje kompetencje jako „udowodnione zdolności do stosowania w praktyce posiadanych kwalifikacji oraz właściwego i zgodnego z etyką zawodową wykorzystywania cech osobowych i umiejętności nabytych w trakcie praktyki zawodowej”¹⁶. Marcin Kęsy¹⁷ wylicza następujące składniki kompetencji indywidualnych: umiejętności, zainteresowania, doświadczenia, kwalifikacje zawodowe i pozazawodowe nabyte w trakcie procesu edukacyjnego, uzupełnione o zdolności, cechy psychofizyczne oraz osobowościowe.

Ciekawą, bo wieloczynnikową propozycję pojęciowej struktury kompetencji przedstawia Barbara Kędzierska¹⁸, według której kompetencja stanowi uwarunkowany wzajemnie zestaw obejmujący kwalifikacje, doświadczenie zawodowe, uprawnienia oraz wynikający z tych uprawnień zakres odpowiedzialności. W ujęciu Józefa Bałachowicz „kompetencje są na ogół rozumiane jako zasoby kulturowe jednostki, jej strategii indywidualnego i społecznego działania, stosunek do wartości, umiejętność

¹¹ M. Czerepaniak-Walczak, *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994, s. 135–137.

¹² M. Czerepaniak-Walczak, *Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?*, „Neodidagmata” 1999, t. XXIV, s. 60.

¹³ K. Borawska-Kalbarczyk, *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015, s. 128.

¹⁴ Tamże, s. 128.

¹⁵ A. Popławska, *Kompetencje nauczyciela w zmieniającej się szkole (wybrane zagadnienia)*, „Zagadnienia Społeczne” 2016, nr 2(6), s. 17.

¹⁶ M. Olczak, *Kwalifikacje i kompetencje nauczyciela*, http://edukacjaidialog.pl/archiwum/2009,261/kwiecien,301/klucz_do_owsiaty,305/kwalifikacje_i_kompetencje_nauczyciela,2191.html [dostęp: 14.06.2021].

¹⁷ M. Kęsy, *Kompetencje zawodowe młodych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 16.

¹⁸ B. Kędzierska, *Kompetencje informacyjne w kształceniu ustawicznym*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2007, s. 45.

ciągłego uczenia się, które determinują jej szanse i aktywne postawy w grze społecznej¹⁹. Bardzo interesującą, wielowątkową definicję kompetencji zaproponowała także Maria Dudzikowa, według której „jest to struktura poznawcza, złożona z określonych zdolności, zasilana wiedzą i doświadczeniami, zbudowana na zespole przekonań, iż za pomocą tych zdolności warto i można w danym kontekście sytuacji własnej jednostki inicjować i realizować skutecznie zadania w celu osiągnięcia we własnej osobowości i zachowaniach zmian zgodnych z pożądanymi przez siebie standardami”²⁰.

W ujęciu Agaty Popławskiej²¹ kompetencje przejawiają się w posiadaniu oraz rozwijaniu takich czynników, jak: odpowiednie umiejętności, wiedza, właściwe postawy i doświadczenia, które służą do adekwatnego i odpowiedzialnego wypełniania określonej roli społecznej, a tym samym stanowią zdolność do wykorzystania wiedzy i umiejętności w nowych sytuacjach i przyczyniają się do rozwoju kompetencji. Można więc uznać, że kompetencje stanowią podstawową cechę „determinującą istnienie możliwości skutecznego realizowania ról życiowych”²².

Kinga Tucholska²³ uważa, że określenie *kompetentny/kompetentna* stosuje się wobec osoby, która: przejawia naturalną potrzebę bycia skuteczną w działaniu, w oddziaływaniu na otoczenie oraz w przystosowaniu się do jego zmieniających się warunków; przejawia pozytywną postawę względem siebie, łączącą się z przekonaniem o własnej skuteczności i możliwości poradzenia sobie w danej sytuacji; funkcjonuje społecznie w sposób optymalny; charakteryzuje się określonym układem psychospołecznych cech i właściwości, które zapewniają efektywność w zakresie podejmowanych przez nią zadań i ról życiowych. Hanna Solarczyk-Szewc zauważa, że „kompetencje nie są jednorazowym aktem, można je obserwować, cechuje je interaktywność wobec kontekstu, można je także rozwijać, wykorzystując czynniki wewnętrzne i zewnętrzne”²⁴.

Bardzo ciekawej interpretacji pojęcia *kompetencja* dokonała Astrid Męczkowska²⁵, dla której kompetencję stanowi potencjał podmiotu wyznaczający jego zdolność

¹⁹ J. Bałachowicz, *Edukacja dziecka w okresie przemian kulturowych*, [w:] J. Uszyńska-Jarmoc, M. Bilewicz (red.), *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2018, cyt. za: M. Górowska-Felis, B. Płatos, A. Rybińska, *Kompetencje kluczowe uczniów w międzynarodowych raportach i badaniach*, [w:] S.M. Kwiatkowski, *Kompetencje przyszłości*, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018, s. 92.

²⁰ M. Dudzikowa, *Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w toku studiów pedagogicznych*, „Edukacja” 1993, nr 4, s. 27.

²¹ A. Popławska, *Kompetencje nauczyciela...*, dz. cyt., s. 16.

²² D.D. Dubois, W.J. Rothwell, *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2004, s. 33.

²³ K. Tucholska, *Kompetencje temporalne jako wyznaczniki dobrego funkcjonowania*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007, s. 69.

²⁴ H. Solarczyk-Szewc, *Nauczyciel w polskiej ramie kwalifikacji*, „Studia Dydaktyczne” 2014, nr 26, s. 397–398.

²⁵ A. Męczkowska, *Kompetencja*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003, cyt. za: R. Góralska, H. Solarczyk-Szewc, *Współczesne konteksty edukacji dorosłych w Polsce*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 29–31.

wykonania określonych działań. Autorka ta wyróżniła dwa ujęcia rozumienia tego terminu: jako adaptacyjny potencjał podmiotu (pozwalający jednostce na dostosowanie się do warunków otoczenia) oraz jako transgresyjny potencjał podmiotu (kompetencja stanowi swoisty rodzaj struktury poznawczej, która integruje funkcjonujące w jej ramach elementy oraz równoważy relacje człowieka ze światem). „Tak rozumi na kompetencja to twórcza aktywność podmiotu towarzysząca zarówno procesowi nabywania kompetencji, jak i jej wykorzystania, to reorganizacja dotychczas posiadanej przez podmiot wiedzy, wzorców myślenia i działania. Bycie kompetentnym oznacza tutaj bycie aktywnym, twórczym podmiotem, który czynnie uczestniczy w dokonujących się procesach zmian społecznych. Tak rozumiana kompetencja jest nie tylko sprawnością działania, jest potencjałem stanowiącym warunek aktywnego i twórczego uczestnictwa w kulturze; jest zdolnością do indywidualnej refleksji i społecznej negocjacji”²⁶. Renata Górska oraz Hanna Solarczyk-Szewc²⁷ do najważniejszych cech charakterystycznych dla kompetencji zaliczają: podmiotowy charakter; ujawnianie się w określonym kontekście sytuacyjnym; wysoki poziom uniwersalności; stałą strukturę obejmującą takie elementy, jak umiejętność adekwatnego do danej sytuacji zachowania, posiadanie świadomości potrzeby oraz konsekwencji tego zachowania; gotowość do ponoszenia odpowiedzialności za skutki własnego zachowania oraz systematyczne dążenie do poszerzania sprawstwa.

Nauczycielskie kompetencje zawodowe – nowe potrzeby i wyzwania

Kompetencje zawodowe nauczyciela stanowią ważny wyznacznik efektywności procesu edukacyjno-wychowawczego, dlatego problematyka kompetencji nauczycielskich we współczesnym świecie stawiającym coraz większe wymagania przed młodym człowiekiem nabiera szczególnego wymiaru oraz budzi rosnące zainteresowanie szerokich kręgów społecznych.

W rozumieniu Elżbiety Goźlińskiej i Franciszka Szloska termin *kompetencje* w odniesieniu do nauczyciela używany jest przede wszystkim w kontekście jego rozwoju zawodowego i rozumiany jako „struktura poznawcza złożona z umiejętności, wiedzy, dyspozycji oraz postaw niezbędnych do skutecznej realizacji zadań wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej”²⁸. Jolanta Szempruch preferuje szerokie rozumienie pojęcia kompetencji nauczycielskich, zaliczając do nich: cechy osobowości, wiedzę, umiejętności i wartości, którymi charakteryzuje się dany nauczyciel w wy-

²⁶ R. Górska, H. Solarczyk-Szewc, *Współczesne konteksty edukacji dorosłych w Polsce*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 30–31.

²⁷ Tamże, s. 31.

²⁸ E. Goźlińska, F. Szlosek, *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 1997, s. 52.

konywaniu powierzonych mu zadań zawodowych²⁹. Joanna Madalińska-Michalak kompetencje nauczycielskie postrzega jako „złożone połączenie wiedzy, umiejętności, zrozumienia, wartości, postaw i dążeń, które leżą u podstaw skutecznego działania nauczyciela w szkole i poza szkołą”³⁰. Podkreśla ponadto, że „kompetencje różnią się od umiejętności, rozumiane jako zdolność do wykonywania złożonych czynności z łatwością, precyzją i zdolnościami adaptacyjnymi”³¹.

Jolanta Szempruch³² dokonała szczegółowej i przejrzystej klasyfikacji kompetencji ważnych dla zawodu nauczyciela, zaznaczając, że ich lista jest otwarta oraz że obszary te są ze sobą ściśle powiązane i tworzą całościowy, dynamiczny układ kompetencji zawodowych nauczyciela. W opracowanym przez autorkę wykazie znajdują się następujące grupy kompetencji:

- kompetencje osobiste: dotyczące poziomu intrapersonalnego jednostki, czyli cech osobowościowych, wyznawanych wartości, zasad postępowania, norm, obrazu własnej osoby oraz oczekiwań stawianych wobec siebie jako nauczyciela;
- kompetencje interpretacyjno-komunikacyjne: wyrażające się w umiejętności trafnego diagnozowania i rozumienia sytuacji edukacyjnych oraz w posiadaniu zdolności do efektywnej komunikacji interpersonalnej (werbalnej i niewerbalnej), do tworzenia wartościowego dialogu edukacyjnego w relacji nauczyciel–uczeń i pomiędzy wszystkimi uczestnikami procesu edukacyjnego, do przejawiania taktu pedagogicznego, dokonywania samorefleksji i refleksji moralnej oraz kierowania się etyką w procesie realizacji zadań zawodowych;
- kompetencje współdziałania: przejawiające się w podejmowaniu działań o charakterze prospołecznym; wyrażają się przede wszystkim w posiadaniu przez nauczyciela takich zasobów osobistych, jak: umiejętności pracy z grupą i w grupie z wykorzystaniem prawidłowości współdziałania i rozwoju uczniów, zdolności do tworzenia z grupy uczniowskiej środowiska wychowawczego; rozumienie związków między własnym stylem interakcyjnym a procesami społecznymi w grupie uczniowskiej oraz umiejętność ich interpretowania, modyfikowanie własnego stylu kierowania grupą wychowanków z uwzględnieniem stopnia ich rozwoju i dojrzałości społeczno-moralnej, umiejętności rozwiązywania sytuacji, umiejętności efektywnej współpracy z innymi nauczycielami oraz pozaszkolnymi uczestnikami procesu edukacyjnego;
- kompetencje kreatywno-krytyczne: wyrażające się działaniami o charakterze innowacyjnym, niestandardowym i prorozwojowym, związane z kompetencjami autokreacyjnymi; nauczyciel przejawiający takie kompetencje rozumie

²⁹ J. Szempruch, *Pedeutologia...*, dz. cyt., s. 103.

³⁰ J. Madalińska-Michalak, *Filary pracy a kompetencje nauczyciela*, [w:] J. Madalińska-Michalak, N. Pikuła, K. Białożył (red.), *Edukacja i praca nauczyciela: ciągłość – zmiana – konteksty*, Wydawnictwo Scriptum, Warszawa 2017, s. 35.

³¹ Tamże, s. 35.

³² J. Szempruch, *Pedeutologia...*, dz. cyt., s. 103–113.

działanie pedagogiczne jako pracę twórczą i niestandardową, potrafi dokonywać w jej obszarze twórczych zmian, tworzy i modyfikuje elementy własnego warsztatu pracy, potrafi myśleć krytycznie oraz stymulować do takiego myślenia swoich wychowanków, dąży do zwiększenia autonomii podmiotów edukacyjnych, dokonuje refleksji nad własną praktyką edukacyjną i konstruuje na jej podstawie własną wiedzę zawodową, a także planuje własną koncepcję doskonalenia i samokształcenia zawodowego oraz motywuje do permanentnej edukacji swoich wychowanków;

- kompetencje pragmatyczne: rozumiane jako skuteczność nauczyciela w planowaniu, organizowaniu, realizowaniu oraz ewaluacji procesów edukacyjnych; przejawiają się w umiejętności podejmowania przez nauczyciela skutecznego działania pedagogicznego, różnicowania działań w zależności od podmiotowych możliwości ucznia oraz materialno-kulturowych warunków działania, opracowywania własnego programu realizacji przedmiotu z uwzględnieniem podstawy programowej, a także w rozumieniu procesów ewaluacji szkolnej oraz w posługiwaniu się różnymi technikami kontroli osiągnięć uczniów i dokumentowaniu własnych działań;
- kompetencje informatyczno-medialne: można wśród nich wyróżnić kompetencje instrumentalne (techniczne) związane z przygotowaniem uczących się do sprawnego posługiwania się mediami jako narzędziami uczenia się i komunikowania oraz kompetencje kulturowo-społeczne, dotyczące przygotowania użytkowników mediów do świadomego, wartościującego oraz krytycznego odbioru zróżnicowanych komunikatów medialnych.

Mária Takáčová określa z kolei kompetencje nauczyciela jako „zbiór profesjonalnych zdolności i predyspozycji, którymi ma być on obdarzony, aby móc efektywnie wykonywać swój zawód”³³. W odniesieniu do kompetencji podkreśla zarazem, że „są one nabywane w procesie kształcenia, a także objawiają się jako jego [nauczyciela – przyp. red.] talent”³⁴. Według Elżbiety Murawskiej kompetencje nauczycielskie to „struktura poznawcza złożona z umiejętności, wiedzy, dyspozycji i postaw niezbędnych dla skutecznej realizacji zadań, wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej”³⁵.

W rozumieniu Przemysława Ziółkowskiego³⁶ w kontekście edukacyjnym kompetencje (kunszt) określane są przez nauczycielski profesjonalizm, w tym umiejętności i kwalifikacje. Kategoria ta według autora składa się z dwóch elementów: kompetencji wstępnej (odnoszącej się do – poświadczonej dyplomem lub certyfikatem – wiedzy

³³ M. Takáčová, *Kompetencie učiteľa*, [w:] Z. Začlona (red.), *Kompetencie zawodowe nauczycieli w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2013, s. 27.

³⁴ Tamże, s. 27.

³⁵ E. Murawska, *Kwalifikacje i kompetencje zawodowe nauczycieli*, [w:] R. Parzęcki (red.), *Dyskusja o nauczycielu*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2003, s. 73.

³⁶ P. Ziółkowski, *Pedeutologia. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016, s. 34.

nauczyciela zdobytej w trakcie edukacji nauczycielskiej, stanowiącej tak zwany punkt wyjścia) i wtórnej (cel, do którego nauczyciel dąży w procesie rozwoju zawodowego, który warunkowany jest kilkoma czynnikami, takimi jak: oczekiwania społeczności szkolnej, sumiennosc w wykonywaniu obowiązków i ról, zaangażowanie w wykonywaną pracę zawodową oraz cechy osobowościowe, przypisywane profesjonalnemu nauczycielowi).

Niezwykle ciekawe jest podejście Joanny Madalińskiej-Michalak³⁷ do rozumienia kompetencji nauczycielskich. Autorka wymienia trzy podstawowe filary, na których oparta jest praca nauczyciela oraz wymagane od niego kompetencje:

- profesjonalna wiedza zawodowa,
- profesjonalna praktyka,
- tożsamość zawodowa i zaangażowanie.

W obszarze rozważań dotyczących specyfiki pracy nauczycielskiej Joanna Madalińska-Michalak zwraca uwagę na rolę emocji w pracy nauczyciela oraz znaczenie kompetencji emocjonalnych, które pozwalają mu lepiej rozpoznać i zrozumieć własne emocje, a także efektywnie nimi zarządzać. Według autorki praca emocjami i praca nad emocjami jest bardzo ważnym zadaniem stojącym przed nauczycielami, między innymi dlatego, że rozwój kompetencji emocjonalnych nauczycieli „odgrywa niebagatelną rolę w budowaniu dobrze funkcjonującego środowiska szkolnego, środowiska, w którym działają współpracujące ze sobą zespoły nauczycielskie, co sprzyja osiągnięciu wysokich efektów edukacyjnych”³⁸. W takim bowiem środowisku nauczyciele odczuwają wiarę w siebie i czują się doceniani, a jakość pracy szkoły optymalizują następujące elementy:

- współpraca, której fundament stanowi akceptacja różnic między ludźmi i wykorzystywanie ich jako źródła siły zespołu,
- komunikacja opierająca się na zaufaniu i wzajemnym szacunku pomiędzy członkami zespołu, przejawiająca się w uważnym słuchaniu i wypowiedzaniu swoich rzeczywistych opinii,
- aprobata – której podstawą jest docenianie wkładu każdego z członków zespołu zamiast wyrażania krytyki i udzielania negatywnych uwag,
- wrażliwość: członkowie zespołu są wrażliwi na potrzeby innych, zainteresowani wzajemnym rozwojem, nie dążą do silnego współzawodnictwa ani formułowania stereotypowych opinii odnośnie do umiejętności i kompetencji innych członków zespołu³⁹.

³⁷ J. Madalińska-Michalak, *Autonomia nauczyciela: uwarunkowania prawne i rozwijanie kompetencji nauczyciela do bycia autonomicznym*, „Forum Oświatowe” 2019, vol. 31, nr 2(62), s. 21.

³⁸ J. Madalińska-Michalak, *Emocje i praca nauczycieli. Rozwój kompetencji emocjonalnych nauczycieli a jakość szkoły*, „Studia Dydaktyczne” 2013, nr 24–25, s. 247–248.

³⁹ Tamże, s. 248.

Stanisław Dylak⁴⁰ wyróżnia trzy podstawowe grupy kompetencji nauczyciela-wychowawcy:

- kompetencje bazowe, przejawiające się w posiadaniu niezbędnego poziomu rozwoju intelektualnego i moralnego oraz wymagany poziom rozwoju społecznego pozwalający na przyswojenie i przestrzeganie określonych zasad etycznych oraz norm społecznych, a także umiejętności efektywnej komunikacji interpersonalnej z innymi uczestnikami procesu edukacyjnego;
- kompetencje konieczne (interpretacyjne, autokreacyjne i realizacyjne), które są nabywane w toku kształcenia zawodowego i bez których osoba wykonująca zawód nauczyciela nie mogłaby pracować konstruktywnie, czyli realizować zadań służących realizacji procesu wychowania i edukacji młodego pokolenia;
- kompetencje pożądane: nie są, co prawda, niezbędne do wykonywania zadań zawodowych, ale z wielu względów ich posiadanie może być pomocne (chodzi na przykład o osobiste zainteresowania, zaangażowanie społeczne, światopogląd, umiejętności i zdolności specjalne).

Z kolei Czesław Banach⁴¹ wyróżnia następujące rodzaje kompetencji nauczycieli:

- kompetencje interpretacyjno-komunikacyjne, które przejawiają się w rozumieniu i definiowaniu sytuacji edukacyjnych oraz w osiąganiu skuteczności zachowań werbalnych i niewerbalnych,
- kompetencje kreatywne, odzwierciedlające się w innowacyjności, niestandardowości działań podejmowanych przez nauczyciela,
- kompetencje współdziałania, pozwalające na przejawianie zachowań o charakterze prospołecznym oraz integrujących zespoły uczniowskie i inne podmioty edukacyjne,
- kompetencje prakseologiczno-pragmatyczne, które wyrażają się w skuteczności nauczyciela w realizacji procesu planowania, organizowania, realizacji oraz ewaluacji procesów edukacyjnych,
- kompetencje informatyczno-medialne, które są niezbędne dla racjonalnego i świadomego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi w realizacji procesu doskonalenia procesów dydaktyczno-wychowawczych,
- kompetencje moralne, przejawiające się zdolnością do refleksji moralnej oraz do działań zgodnych z zasadami etyki zawodowej i wspomagających moralny rozwój uczniów i studentów.

⁴⁰ S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwo UAM w Poznaniu, Poznań 1995, s. 37.

⁴¹ Cz. Banach, *Edukacja nauczycielska dla reformy i rozwoju edukacji w Polsce*, [w:] E. Sałata (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli a problemy edukacji*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 2001, s. 13.

Kazimierz Denek⁴² w opracowaniu zawierającym standardy ogólnie rozumianych pedagogicznych kompetencji zawodowych wyróżnił następujące rodzaje kompetencji nauczyciela: kompetencje prakseologiczne, kompetencje kreatywne, kompetencje moralne, kompetencje współdziałania, kompetencje informatyczno-medialne.

Bardzo interesujące jest również podejście do nauczycielskich kompetencji prezentowane przez Annę Jaroszewską⁴³, według której współcześnie rozumiane kompetencje nauczyciela należy uznać za kompilację wiedzy (specjalistycznej i ogólnej), cech osobowościowych oraz umiejętności zawodowych, które służą przede wszystkim pełnej i profesjonalnej realizacji celów edukacyjnych i wychowawczych, umożliwiającą zaspokajanie potrzeb społecznych uczniów i wyrażają się w prawnie wymaganych kwalifikacjach oraz w doświadczeniu ściśle powiązanim ze specjalizacją zawodową, a także odnoszą się do uprawnień i obowiązków wynikających z pełnionej funkcji i tym samym określają zakres odpowiedzialności nauczyciela za podejmowane przez niego działania.

Według Roberta Kwaśnicy⁴⁴ swoistość zawodu nauczyciela uniemożliwia pełne przygotowanie do pracy zawodowej i tym samym wyczerpujący opis kompetencji niezbędnych w pracy pedagogicznej. Autor podkreśla, że pracę nauczycielską charakteryzują takie dwa ważne czynniki, jak: niepowtarzalność sytuacji edukacyjnych oraz komunikacyjny charakter pracy pedagogicznej, co sprawia, że przygotowanie zawodowe nauczyciela jest zawsze niedokończone, prowizoryczne i systematycznie wystawiane na próby.

Dokonując klasyfikacji kompetencji nauczycielskich, autor przedstawia koncepcję, zgodnie z którą doświadczenie ludzkie tworzy się w dwóch sferach znaczeń: w obszarze wiedzy praktyczno-moralnej i w obszarze wiedzy technicznej:

1. Wiedza praktyczno-moralna to ten rodzaj doświadczenia, które jednostka ludzka nabywa w praktyce komunikacyjnej i w szeroko pojętym dialogu. W obszarze tym mieszczą się trzy grupy kompetencji:
 - kompetencje interpretacyjne, czyli zdolności rozumiejącego odnoszenia się do świata i do siebie samych umożliwiające postrzeganie świata nie jako przedmiotu sprawczych oddziaływań, lecz jako rzeczywistości ciągle zmieniającej się, która wymaga nieustannego poznawania i stałej interpretacji,
 - kompetencje moralne stanowiące zdolność prowadzenia refleksji moralnej,

⁴² K. Denek, *Kompetencje nauczycieli w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeb reformy systemu edukacji w Polsce*, [w:] K. Wenta (red.), *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000, s. 29–45.

⁴³ A. Jaroszevska, *Kompetencje kluczowe nauczyciela geragoga w kontekście nauczania języków obcych w wymiarze międzykulturowym*, [w:] W. Horyń, J. Maciejewski (red.), *Nauczyciel andragog we współczesnym społeczeństwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 100.

⁴⁴ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 297.

- kompetencje komunikacyjne, oznaczające zdolność do dialogowego sposobu bycia z innymi, ale również z sobą samym⁴⁵.
2. Wiedza techniczna natomiast stanowi doświadczenie, które obrazuje otaczający świat jako przedmiot sprawczych oddziaływań człowieka. Fundamentem tego obszaru wiedzy jest dążenie do uzyskania technicznego panowania nad światem oraz do sprawowania nad nim coraz pełniejszej kontroli. W obszarze tej sfery mieszczą się kompetencje:
- postulacyjne (normatywne), obejmujące zdolności opowiadania się za określonymi, instrumentalnie pojętymi celami oraz umiejętności identyfikowania się z nimi,
 - metodyczne, pozwalające na działanie według reguł określających optymalny porządek czynności,
 - realizacyjne, stanowiące umiejętność doboru środków i tworzenia warunków, które nastawione będą na osiągnięcie określonego, założonego celu⁴⁶.

W dalszej części swoich rozważań autor twierdzi, że chociaż zawód nauczycielski wymaga kompetencji dwojakiego rodzaju, zdecydowany prymat wśród nich wiodą kompetencje praktyczno-moralne. Zawód nauczycielski zdaniem autora wymaga bowiem w pierwszej kolejności skupienia się na kompetencjach praktyczno-moralnych (interpretacyjnych, moralnych i komunikacyjnych), ponieważ zarówno cele, jak i metody czy środki, zanim zostaną wykorzystane przez nauczyciela w pracy pedagogicznej, powinny zyskać akceptację praktyczno-moralną, ponieważ aby po nie sięgać, nauczyciel musi uprzednio samodzielnie je uprawomocnić⁴⁷. Zależności takie potwierdza również Bogusław Śliwerski⁴⁸, według którego kompetencje techniczne mają ograniczony zakres zastosowania w pracy pedagogicznej, bo dotyczą przede wszystkim możliwości projektowania i organizowania procesu kształcenia, nauczania, ale nie procesu wychowania.

T. Graca⁴⁹ jest autorem szczególnie rozbudowanego zestawu zasobów nauczycielskich poszukiwanych w szkole w najbliższej przyszłości, wśród których umieścił następujące grupy umiejętności (dedykowane w szczególności nauczycielom akademickim):

- przedmiotowo-dydaktyczne, obejmujące przede wszystkim współczesną wiedzę przedmiotową, umiejętność pisemnego formułowania i wiązania faktów oraz problemów z jej zakresu z wiedzą ponadprzedmiotową w celu interdyscy-

⁴⁵ Tamże, s. 299.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże, s. 302.

⁴⁸ B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, WSiP, Warszawa 2001.

⁴⁹ T. Graca, *Umiejętności psychospołeczne jako składnik kompetencji nauczyciela*, [w:] E. Sałata (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli a problemy reformy edukacyjnej*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 2001, s. 59–60.

- plinarnej analizy faktów i zjawisk, a także umiejętność organizowania procesu kształcenia opartego na szerokich związkach treści z różnych dziedzin wiedzy,
- metodyczne, umożliwiające stosowanie oraz łączenie różnorodnych metod w prowadzeniu zajęć dydaktycznych, a także w procesie przygotowania uczących się do samodzielnego aktualnego i całościowego uczenia się oraz korzystania w tym procesie z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, do organizowania samodzielnej pracy w grupach, obejmujące umiejętności odchodzenia od standardowego prowadzenia wykładów na korzyść projektowania efektywnego procesu pracy grup ćwiczeniowych i konsersatoryjnych,
 - w zakresie diagnozowania, pozwalające na dokonywanie obiektywnej oceny poziomu indywidualnych zdolności, problemów i trudności dydaktycznych słuchaczy, a także umożliwiające systematyczną analizę i ocenę poziomu własnego profesjonalizmu,
 - wyrażające się posiadaniem pogłębionej wiedzy o przebiegu procesów uczenia się i zdobywania nowych zasobów wiedzy oraz umiejętności obserwacji, a także posiadaniem refleksji nad własnymi procesami myślowymi i działaniami, warunkującymi podejmowanie strategicznych decyzji,
 - w zakresie mass mediów, obejmujące między innymi umiejętność dostrzegania mediów jako ważnego współczesnego środowiska wychowawczego, przejawiające się w posiadaniu i ciągłym uaktualnianiu wiedzy na temat wykorzystywania nowych mediów w procesie edukacyjnym oraz umiejętności osobistego posługiwania się mediami elektronicznymi w procesie kształcenia studentów, a także w celu własnego permanentnego rozwoju,
 - do pracy zespołowej, w skład których wchodzi umiejętności psychospołeczne umożliwiające współpracę z przedstawicielami innych zawodów, pozwalające na rozwiązywanie konfliktów pojawiających się w społeczności szkolnej i otoczeniu społecznym oraz na tworzenie wartościowych inicjatyw ukierunkowanych na działanie zespołowe.

Stefan M. Kwiatkowski wyeksponował znaczenie kompetencji przyszłości, które są „naturalnie kojarzone z dającymi się przewidzieć kierunkami zmian cywilizacyjnych⁵⁰” dotyczących wszystkich sfer życia. Zauważa on, że badania prognostyczne z tego obszaru, zwłaszcza rozpatrywane w perspektywie dłuższej niż kilkanaście lat, obarczone są niemałym ryzykiem, ponieważ nie uwzględniają dynamicznych zmian zachodzących w otaczającej rzeczywistości, które są niemożliwe do przewidzenia. Badacz podkreśla jednocześnie, że „mimo tych zastrzeżeń i wynikających z nich ograniczeń myślenie o kompetencjach przyszłości ma głęboki sens edukacyjny – pozwala odpowiednio projektować proces kształcenia, ale też uzmysławia uczniom potrzebę

⁵⁰ S.M. Kwiatkowski, *Kompetencje przyszłości*, [w:] tegoż (red.), *Kompetencje przyszłości*, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018, s. 23.

ciągłego uczenia się, autonomicznego i odpowiedzialnego reagowania na dynamicznie zmieniającą się sytuację⁵¹. Autor sugeruje, że do obszarów edukacji, które najsilniej będą wpływały na kształtowanie szeroko rozumianych kompetencji przyszłości, należy w pierwszej kolejności edukacja formalna (szkolna i akademicka), która jest fundamentem kształtowania wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych. Zauważa także, że najtrudniej jest prognozować elementy kompetencji wynikające z wiedzy i umiejętności, natomiast nieco łatwiej można przewidywać zapotrzebowanie na kompetencje społeczne, które mają charakter ponadczasowy i nie są bezpośrednio zależne od rozwoju techniki czy technologii.

Do najważniejszych składowych kompetencji społecznych Stefan M. Kwiatkowski⁵² zalicza:

- kompetencje ogólne zdobywane w okresie edukacji formalnej, szczególnie językowe, matematyczne, informatyczne oraz społeczne i obywatelskie,
- kompetencje ogólnozawodowe (wspólne dla grup zawodów), na przykład projektowanie, posługiwanie się nowoczesnymi narzędziami informatycznymi, praca w zespole, tworzenie zespołów oraz kierowanie ich pracą,
- kompetencje zawodowe determinowane potrzebą realizacji zadań zawodowych, które mają charakter obszarowy (branżowy),
- specyficzne kompetencje zawodowe związane z możliwością transformacji umiejętności zawodowych oraz z integracją wiedzy i umiejętności z różnych obszarów (branż),
- ogólne kompetencje społeczne nabywane w toku interakcji z innymi uczestnikami życia społecznego i zawodowego (komunikacja interpersonalna, autoprezentacja, rozwiązywanie konfliktów, wywieranie wpływu społecznego, negocjowanie, współpraca w grupie, organizacja pracy własnej, odgrywanie różnych ról społecznych),
- specyficzne kompetencje społeczne (osobiste), takie jak empatia, rozwiązywanie problemów, kreatywność, elastyczność myślenia, inteligencja emocjonalna, dojrzałość moralna, etyczność, odwaga, otwartość na zmiany, zarządzanie czasem, umiejętność uczenia się, przewodzenie⁵³.

Problematyka kompetencji nauczycielskich została także wyraźnie zaakcentowana w raporcie Jacquesa Delorsa⁵⁴, w którym szczególnie wyeksponowano potrzebę kształtowania kompetencji nauczyciela o charakterze społecznym, takich jak: zrozu-

⁵¹ Tamże, s. 23.

⁵² Tamże, s. 26–27.

⁵³ J.D. Mayer, P. Salovey, *Czym jest inteligencja emocjonalna*, [w:] P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna. Problemy edukacyjne*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999, s. 23–69, cyt. za: S.M. Kwiatkowski, *Kompetencje przyszłości*, [w:] tegoż (red.), *Kompetencje przyszłości*, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018, s. 27.

⁵⁴ J. Delors (pod przewodn.), *Edukacja – jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998, s. 147–158.

mienie, tolerancja, empatia, cierpliwość, skromność, odpowiedzialność, umiejętność prowadzenia wartościowego dialogu edukacyjnego, rozbudzanie u uczniów ciekawości poznawczej, samodzielności myślenia i działania, pełne poszanowanie autonomii ucznia, umiejętność posługiwania się technikami kształcenia na odległość, zdolności do tworzenia atmosfery zaufania oraz pozytywnego stosunku do innowacji pedagogicznych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ewolucja podejść do klasyfikowania kompetencji nauczycielskich wynika przede wszystkim ze zmieniającej się roli nauczyciela w kontekście współczesnych szybko postępujących zmian we współczesnym świecie oraz związanych z nimi nowych wyzwań stawianych przed szkołą i nauczycielem. Jak twierdzi Dorota Pankowska⁵⁵, nie wystarczy już bowiem, aby współczesny nauczyciel był sprawnym dydaktykiem i skutecznym wychowawcą, co było istotą instrumentalno-technicznego podejścia do kompetencji nauczycielskich, ponieważ od dawna już podejściu temu przeciwstawia się model „refleksyjnego praktyka”, wymagający w codziennej pracy nauczycielskiej nieustannej refleksji nad własnymi działaniami, umożliwiającej bieżące wprowadzanie modyfikacji, testowanie różnych rozwiązań oraz reinterpretowanie sytuacji.

Kompetencje nauczycielskie w kontekście złożoności i nieprzewidywalności pracy pedagogicznej

Praca pedagogiczna charakteryzuje się niejednoznacznością i niedookreślonością, co determinuje nieprzewidywalność i niepewność w działaniu oraz złożoność wyzwań, z jakimi mierzą się nauczyciele.

W rozumieniu Jolanty Szempruch „niepowtarzalność sytuacji edukacyjnych wynika z faktu, że pracując z uczniami, nauczyciel nie jest w stanie przewidzieć, przed jakim zadaniem go postawią i jaki problem sformułują do rozwiązania, ale jest też związana z reformą systemu edukacji oraz dynamicznymi zmianami społeczno-kulturowymi i edukacyjnymi, które pociągają za sobą zmiany w szkole”⁵⁶. Podobne stanowisko w tym zakresie prezentuje Robert Kwaśnica, który w rozważaniach na temat kształcenia kadr pedagogicznych podkreśla, że „mimo wielu elementów stałych i mimo wytwarzanych przez nie pozorów stabilności sytuacje edukacyjne są niepowtarzalne, ponieważ w każdej z nich nauczyciel ma do czynienia nie z rzeczami, lecz z ludźmi”⁵⁷. Stefan Kwiatkowski podkreśla, że „każdy kolejny uczeń, stanowiący nowy, skomplikowany element w całej konfiguracji wzajemnie oddziaływujących na siebie podmiotów, przyczynia się do ograniczenia przewidywalności ewentualnego

⁵⁵ D. Pankowska, *Kompetencje nauczycielskie – próba syntezy (projekt autorski)*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, nr 3, s. 193.

⁵⁶ J. Szempruch, *Pedeutologia...*, dz. cyt., s. 152.

⁵⁷ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, dz. cyt., s. 294.

rozwoju wypadków w toku różnych sytuacji szkolnych⁵⁸. Autor ten zauważa ponadto, że „tym, co dodatkowo, obok młodego wieku uczniów, czyni pracę nauczyciela bardziej złożoną w stosunku do innych zawodów społecznych, jest niewątpliwie liczba uczniów – im jest ona większa, z tym większą niedookreślonością sytuacji edukacyjnej mamy do czynienia”⁵⁹.

Jak zwraca uwagę J. Madalińska-Michalak, praca nauczyciela skierowana jest nie tylko na dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, ale także na dorosłych i osoby starsze, dlatego dotyczy edukacji człowieka w każdym wieku i jednocześnie powiązana jest z szerszym społeczno-kulturowym i ekonomicznym kontekstem środowiska społecznego. W rozumieniu autorki nauczyciel jest więc specjalistą, który „intencjonalnie przyczynia się do rozwoju powierzonych mu osób uczących się, pozostaje zaangażowany w zmiany rozwojowe szkoły i edukacji oraz kultury i życia społecznego”, a czynności zawodowe składające się na jego pracę cechują się szczególną złożonością, wieloaspektowością, nieprzewidywalnością i niedookreślonością.

Beata Łukasik⁶⁰ zaznacza, że przestrzeń edukacyjna, w której funkcjonuje nauczyciel, jest pełna różnych niedopowiedzeń i niedookreśleń, w związku z czym nie jest na tyle czytelna i jednoznaczna, by można było się w niej swobodnie poruszać i przewidzieć końcowe skutki podejmowanych działań czy dokonywanych wyborów i w takiej właśnie sytuacji rodzi się niepewność nauczyciela generująca jego poznawcze zagubienie, rozbieżność między oceną własnych możliwości a wymaganiami zarówno aktualnej, jak i przyszłej sytuacji, co generuje bardzo często poczucie bezradności. Autorka zauważa jednocześnie, że nieuporządkowana i niestabilna współczesna rzeczywistość wywołuje liczne napięcia, niepokoje, bierność bądź opór wobec tego, co nieznanne i ryzykowne, poczucie osamotnienia i bezsilności⁶¹.

Christopher Day⁶² także zauważył złożoność procesu nauczania, podkreślając, że efektywna praca pedagogiczna wymaga i zawsze będzie wymagać z jednej strony pełnego (osobistego i zawodowego) zaangażowania nauczyciela, do którego niezbędną jest synergia odpowiednich myśli i uczuć, a z drugiej strony ciągłego doskonalenia intrapersonalnych, jak i interpersonalnych umiejętności.

Według Grażyny Cęcelek z powodu niepowtarzalności sytuacji edukacyjnych przygotowanie do pracy pedagogicznej nie może być uznane za proces skończony,

⁵⁸ S.T. Kwiatkowski, *Znaczenie kształcenia społeczno-emocjonalnego w rozwijaniu kluczowych kompetencji współczesnych nauczycieli*, [w:] S.T. Kwiatkowski, D. Walczak (red.), *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017, s. 128.

⁵⁹ Tamże, s. 111.

⁶⁰ B. Łukasik, *Refleksja nauczyciela w walce z jego poczuciem bezradności*, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r2014-t7/Podstawy_Edukacji-r-2014-t7-s227-239/Podstawy_Edukacji-r2014-t7-s227-239.pdf [dostęp: 20.01.2021].

⁶¹ Tamże.

⁶² Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, s. 18.

wyposażający nauczyciela w pełne spektrum umiejętności i kompetencji niezbędnych do realizacji procesu edukacji i wychowania młodego pokolenia. Musi natomiast mieć charakter permanentny i obejmować cały okres pracy zawodowej, dlatego zawodowe kompetencje nauczycielskie powinny być kształtowane i doskonalone nie tylko w procesie edukacji nauczycielskiej, ale też w toku całej jego pracy zawodowej⁶³.

Podsumowanie

Warunki niedookreśloności i niejednoznaczności, w jakich przebiega praca pedagogiczna, powodują, że przygotowanie do wykonywania zawodu nauczyciela stanowi proces złożony i nieskończony. Poza tym zmieniająca się rzeczywistość społeczna sprawia, że wachlarz kompetencji zawodowych nauczyciela ciągle się poszerza, ma charakter dynamiczny i ulega ewolucji.

Nowe zadania i wyzwania stawiane przed przedstawicielami zawodu nauczyciela wymuszają więc konieczność dokonywania rewizji własnych kompetencji i poszerzania swego warsztatu o nowe – konieczne dla prawidłowej realizacji zadań zawodowych. „W kontekście dynamiki procesów edukacyjnych wymiarem profesjonalnych kompetencji nauczyciela jest przede wszystkim akceptacja kategorii zmiany, radzenie sobie z nieprzewidywalnością sytuacji edukacyjno-wychowawczych generowaną nie tylko przez specyfikę tego procesu, ale także przez mobilność współczesnego świata, a także otwartość na nowości i innowacje, umiejętność konstruktywnego podejścia do różnorodnych i nieuniknionych napięć oraz konfliktów towarzyszących pracy w grupie szkolnej, umiejętność radzenia sobie ze stresem towarzyszącym pracy pedagogicznej, stosowanie podmiotowego podejścia do wychowanków oraz położenie nacisku na etyczny i aksjologiczny wymiar podejmowanych działań”⁶⁴.

Joanna Madalińska-Michalak zauważa, że „profesja nauczycielska jest uwarunkowana kontekstem, że należy do tych profesji, od których wymaga się szybkiego reagowania zarówno na zachodzące wokół szkoły zmiany, jak i na zmiany dokonujące się w samej profesji”⁶⁵ i podkreśla, że „o odrębności profesjonalizmu nauczyciela decyduje wyjątkowość jego pracy, która z wielu powodów jest wysoce złożona, problematyczna i niedookreślona”⁶⁶.

Henryka Kwiatkowska zaznacza, że „programy kształcenia nauczycieli powinny uwzględnić fakt, że pracę nauczyciela charakteryzuje niedookreślenie, niestandardowość, dynamiczna zmienność zdarzeń, a ponadto labilność warunków

⁶³ G. Cęcelek, *Nauczyciel wobec edukacyjnych wyzwań współczesnej rzeczywistości*, [w:] T. Zacharuk (red.), *Pedagog – jednej czy wielu dróg? Część 1. Pedagog w teorii*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2005, s. 100.

⁶⁴ G. Cęcelek, *Wokół podstawowych...*, dz. cyt., s. 11–12.

⁶⁵ J. Madalińska-Michalak, *Profesjonalizm nauczyciela*, „Meritum. Mazowiecki Kwartalnik Edukacyjny” 2014, nr 1, s. 9.

⁶⁶ Tamże, s. 9.

pracy”⁶⁷. Dlatego stałą cechą i niezbędnym warunkiem wykonywania tego zawodu jest konieczność permanentnego poszerzania wiedzy oraz doskonalenia umiejętności i kompetencji zawodowych.

Bibliografia

- Bałachowicz J., *Edukacja dziecka w okresie przemian kulturowych*, [w:] J. Uszyńska-Jarmoc, M. Bilewicz (red.), *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2018.
- Banach Cz., *Edukacja nauczycielska dla reformy i rozwoju edukacji w Polsce*, [w:] E. Sałata (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli a problemy edukacji*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 2001.
- Borawska-Kalbarczyk K., *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015.
- Cęcelek G., *Nauczyciel wobec edukacyjnych wyzwań współczesnej rzeczywistości*, [w:] T. Zacharuk (red.), *Pedagog – jednej czy wielu dróg? Część 1. Pedagog w teorii*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2005.
- Cęcelek G., *Wokół podstawowych zagadnień pedeutologii*, Difin, Warszawa 2023.
- Czerepaniak-Walczak M., *Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?*, „Neodidagmata” 1999, t. XXIV.
- Czerepaniak-Walczak M., *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.
- Czerepaniak-Walczak M., *Refleksja krytyczna i jej miejsce w dyskusji nad reformowaniem oświaty*, „Rocznik Pedagogiczny” 1997, t. XX.
- Day Ch., *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.
- Delors J. (pod przewodn.), *Edukacja – jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998.
- Denek K., *Kompetencje nauczycieli w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeb reformy systemu edukacji w Polsce*, [w:] K. Wenta (red.), *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000.
- Dubois D.D., Rothwell W.J., *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2004.

⁶⁷ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, dz. cyt., s. 205–206.

- Dudzikowa M., *Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w toku studiów pedagogicznych*, „Edukacja” 1993, nr 4, s. 18–34.
- Dylak S., *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwo UAM w Poznaniu, Poznań 1995.
- Goźlińska E., Szlosek F., *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 1997.
- Górska R., Solarczyk-Szewc H., *Współczesne konteksty edukacji dorosłych w Polsce*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 27–41.
- Górska-Felis M., Płatos B., Rybińska A., *Kompetencje kluczowe uczniów w międzynarodowych raportach i badaniach*, [w:] S.M. Kwiatkowski, *Kompetencje przyszłości*, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018.
- Graca T., *Umiejętności psychospołeczne jako składnik kompetencji nauczyciela*, [w:] E. Sałata (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli a problemy reformy edukacyjnej*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, Radom 2001.
- Jaroszewska A., *Kompetencje kluczowe nauczyciela geragoga w kontekście nauczania języków obcych w wymiarze międzykulturowym*, [w:] W. Horyń, J. Maciejewski (red.), *Nauczyciel andragog we współczesnym społeczeństwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Kędzierska B., *Kompetencje informacyjne w kształceniu ustawicznym*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2007.
- Kęsy M., *Kompetencje zawodowe młodych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Kwiatkowski S.M., *Kompetencje przyszłości*, [w:] tegoż (red.), *Kompetencje przyszłości*, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018.
- Kwiatkowski S.T., *Znaczenie kształcenia społeczno-emocjonalnego w rozwijaniu kluczowych kompetencji współczesnych nauczycieli*, [w:] S.T. Kwiatkowski, D. Walczak (red.), *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017.
- Łukasik B., *Refleksja nauczyciela w walce z jego poczuciem bezradności*, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r-2014-t7/Podstawy_Edukacji-r2014-t7-s227-239/Podstawy_Edukacji-r-2014-t7-s227-239.pdf [dostęp: 20.01.2021].
- Madalińska-Michalak J., *Autonomia nauczyciela: uwarunkowania prawne i rozwijanie kompetencji nauczyciela do bycia autonomicznym*, „Forum Oświatowe” 2019, vol. 31, nr 2(62), s. 11–26.

- Madalińska-Michalak J., *Emocje i praca nauczycieli. Rozwój kompetencji emocjonalnych nauczycieli a jakość szkoły*, „Studia Dydaktyczne” 2013, nr 24–25, s. 235–252.
- Madalińska-Michalak J., *Filary pracy a kompetencje nauczyciela*, [w:] J. Madalińska-Michalak, N. Pikuła, K. Białożył (red.), *Edukacja i praca nauczyciela: ciągłość – zmiana – konteksty*, Wydawnictwo Scryptum, Warszawa 2017.
- Madalińska-Michalak J., *Profesjonalizm nauczyciela*, „Meritum. Mazowiecki Kwartalnik Edukacyjny” 2014, nr 1(32), s. 2–10.
- Mayer J.D., Salovey P., *Czym jest inteligencja emocjonalna*, [w:] P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna. Problemy edukacyjne*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999.
- Męczkowska A., *Kompetencja*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Murawska E., *Kwalifikacje i kompetencje zawodowe nauczycieli*, [w:] R. Parzęcki (red.), *Dyskusja o nauczycielu*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2003.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Olczak M., *Kwalifikacje i kompetencje nauczyciela*, http://edukacjaidealog.pl/archiwum/2009,261/kwiecien,301/klucz_do_oswiaty,305/kwalifikacje_i_kompetencje_nauczyciela,2191.html [dostęp: 14.06.2021].
- Pankowska D., *Kompetencje nauczycielskie – próba syntezy (projekt autorski)*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, nr 3, s. 187–209.
- Popławska A., *Kompetencje nauczyciela w zmieniającej się szkole (wybrane zagadnienia)*, „Zagadnienia Społeczne” 2016, nr 2(6), s. 11–29.
- Solarczyk-Szewc H., *Nauczyciel w polskiej ramie kwalifikacji*, „Studia Dydaktyczne” 2014, nr 26, s. 395–411.
- Szempruch J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Śliwerski B., *Program wychowawczy szkoły*, WSiP, Warszawa 2001.
- Takáčová M., *Kompetencie učiteľa*, [w:] Z. Začlona (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2013.
- Tucholska K., *Kompetencje temporalne jako wyznaczniki dobrego funkcjonowania*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007.
- Wojtczuk-Turek A., *Rozwijanie kompetencji twórczych*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2008.
- Ziółkowski P., *Pedeutologia. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016.

Professional competences of a modern teacher in the context of the complexity of pedagogical work

Abstract: The extremely rapid changes taking place in the modern world related to the building of a knowledge-based economy place new requirements on the modern school and on teachers. Educators need to adapt to the ongoing transformation. Educational space is characterized by changeability which makes a teacher's professional work particularly complex, multi-dimensional, unpredictable, and underdetermined. Therefore, a permanent feature of this profession is the need to constantly expand knowledge and improve teaching skills and competences. Due to the uniqueness of educational situations that occur in a changing world, preparation for teaching work cannot be considered a finite process, but must be permanent and cover the entire period of professional work.

Keywords: school, education, teacher, competences, professional competences, teaching competences, specificity of teaching work

About the Author

Grażyna Cęcełek – doctor of humanities in the field of pedagogy, professor at the Stefan Batory Academy of Applied Sciences. She is the author and co-editor of 10 pedagogical monographs, 2 academic manuals and about 150 academic articles on the border of social pedagogy, care and upbringing, resocialization, safety pedagogy, as well as in the role of the teacher in the education process, inclusive education, permanent education, e-education, media pedagogy and educational consulting – professional – published in Polish and foreign periodicals and academic monographs.

Ten utwór jest dostępny na [licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe](#).

